

Маслоўскі Яўген Валер’евіч

Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт (Мінск, Беларусь)

СТАН ПРАФЕСІЙНА-ТЭХНІЧНАЙ АДУКАЦЫІ НА ТЭРЫТОРЫІ БЕЛАРУСКІХ ГУБЕРНЯЎ У 1907–1914 гг.

Стварэнне Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэту ў 1921 г. дазволіла палепшыць адукацыю на тэрыторыі Беларусі. Святкаванне гэтых падзей ў наш час робіць актуальным спробу аднаўленне рэальнай карціны стану і ўзроўня адукацыі сярод фабрычна-заводскіх рабочых 5 беларускіх губерняў (Віленскай, Віцебскай, Гродзенскай, Магілёўскай і Мінскай) ў 1907–1914 гг.

Адным з першых асвятліў некаторыя пытанні адукацыі насельніцтва Беларусі ў пачатку ХХ ст., закрануўшы і такую частку грамадства як фабрычна-заводскі пралетарыят М. М. Улашчык [69].

Глыбей і шырэй гэтае пытанне ў сваёй працы «Ніжэйшая прафесійная школа ў дарэвалюцыйнай Беларусі» разгледзеў М. Н. Абраменка, які паказаў у ёй якасць і маштаб прафесійнай адукацыі працоўных 5 беларускіх губерняў у канцы ХІХ – пачатку ХХ ст.

Манаграфію З. Я. Абезгауза «Рабочы клас Беларусі ў пачатку ХХ ст.» варта прызнаць прарывам у даследаванні становішча працоўных Беларусі ў пачатку ХХ ст. У даследаванні аўтар, увёўшы ў навуковы абарот шэраг новых крыніц, дастаткова поўна і дакладна асвятліў пытанні прафесійнай кваліфікацыі прамысловага пралетарыяту, пісьменнасць. Безумоўна нельга не ўзгадаць манаграфію такога сучаснага даследчыка як А. Г. Каханоўскі, які ў сваім грунтоўным даследаванні адзначае адрывачнасць звестак аб узроўні кваліфікацыі рабочых.

Недаследваным застаецца пытанне існавання магчымасці самастойнай адукацыі рабочых, яе рэальнай ролі ў павышэнні і паляпшэнні сацыяльнага становішча рабочага. Пытанні асведамлення залежнасці высокай кваліфікацыі рабочых, павышэння іх заробкаў і ўмоў працы і жыцця ад узроўня адукацыі таксама застаюцца недаследванымі ў беларускай гістарычнай навуке.

Апошняя пытанне асвятляюць скаргі і дадзеныя аб забастоўках, якія захоўваюцца ў фондах фабрычных інспектароў, якія ажыццяўлялі нагляд за дзейнасцю цэнзавай прамысловасці, за адносінамі паміж наёмнымі работнікамі і фабрыкантамі, умовамі жыцця і працы рабочых.

Варта разгледзець паведамленне губернатара ад старэйшага фабрычнага інспектара Віцебскай губерні аб тым, што 21 лістапада 1913 г на гуце «Труды» Мерліса адбылася забастоўка, на якой працоўныя вылучылі наступныя патрабаванні:

– Скасаванне бальнічнай касы (той, якая была створана па законе ад 23 чэрвеня 1912 г.);

– «Лазню тапіць 2 разы на месяц»;

– адкрыццё вучылішча для дзяцей рабочых і іх дзяцей.

У гэты час сам Мерліс на заводзе не знаходзіўся, з рабочымі вёў дыялог яго сын. Ён патлумачыў, што бальнічную касу прыбраць нельга, бо гэтае патрабаванне закона. Лазня не працуе па тэхнічных прычынах, у хуткім часе яе адрамантуюць і яна будзе працаваць зноў. Вучылішча не адкрываюць толькі з-за таго, што адпаведныя ведамствы не могуць знайсці для яго настаўніка. Застаўшыся здаволенымі такім адказам, рабочыя праз 20 гадзін зноў выйшлі на працу [6].

Адным з патрабаванняў рабочыя выказалі “адкрыццё вучылішча для дзяцей рабочых і іх дзяцей”. Безумоўна дадзены прыклад не адзіны. Прыведзены, як адзін з тыповых прыкладаў забастоўак, дзе разам з эканамічнымі і надзённымі патрабаваннямі знаходзіцца патрабаванне адкрыцця школ.

У пачатку XX ст. сістэма сярэдніх і ніжэйшых спецыяльных і прафесійна-тэхнічных навучальных устаноў складалася з сярэдніх і ніжэйшых вучылішч, рамесных вучылішч і школ, настаўніцкіх і духоўных семінарыяў. З прыведзеных найбольш цікавымі з’яўляюцца рамесныя вучылішчы і школы, якія будуць ніжэй найбольш пільна разгледжаны. Функцыянавалі 10 школ і вучылішч, якія рыхтавалі спецыялістаў па вытворчасці сельскагаспадарчай прадукцыі, дзве школы па вырабу і дагляду за сельскагаспадарчай тэхнікай, чатыры вучылішчы па падрыхтоўцы рабочых для чыгуначных рамонтных майстэрняў, адна лясная школа. Выпускнікі гэтых школ, як можна меркаваць, мелі магчымасць хуткай перакваліфікацыі ў фабрычна-заводскіх рабочых. 12 вучылішч і школ агульнатэхнічнага профілю, якія рыхтавалі сталяроў, токараў па дрэве і металлу, кавалёў, слесараў, рабочых-станочнікаў, два прафесійных жаночых вучылішчы са спецыялізацыяй “кройка і шыццё”, трохкласная гандлёвая школа. Усяго ў 34 сярэдніх і ніжэйшых прафесійных школах навучалася 2,9 тыс. чалавек [3, с. 411–412].

У 1907–1914 гг. на фабрыках і заводах ўзрасталі патрэбнасць у кадрах кваліфікаваных рабочых. Невялікая частка іх рыхтавалася ў прафесійна-тэхнічных і рамесных вучылішчах, сетка якіх паступова пашыралася. Аднак, як і раней, пераважная большасць працоўных навучалася сваёй прафесіі ў працэсе працы на прадпрыемствах. Колькасць жа рамесных вучылішч было нязначным. Найстарэйшым прамысловым прафесійным навучальнай установай Беларусі было і застаецца Горацкае рамеснае вучылішча, адчыненае ў 1872 г. Вучні яго атрымлівалі навыкі па слясарнай і кавальскім, а з пачатку XX ст. – па сталярнай і такарнай справе [2, с. 13–23].

Кваліфікаваных рабочых розных спецыяльнасцяў для рамонтных чыгуначных майстэрняў рыхтавала Гомельскае тэхнічнае чыгуначнае вучылішча. Да 1900 г. вучылішча штогод выпускала 20–25 чалавек. З 1900 г. выпуск павялічыўся да 30–35 чалавек (пуцейцы, паровознікі, тэлеграфісты). У пачатку XX ст. ўрад расейскай імперыі пашырала сетку прафесійных навучальных устаноў. Рамесныя вучэльні былі адкрыты ў Мінску, Гродна, Клімавічах, Ракаве, Мазыры, Рэчыцы, Дрысе, Нягневічы (Навагрудскі павет). У іх вялася падрыхтоўка токараў, слесараў, кавалёў, столяраў. Па дадзеных, якія прыводзіць М. Н. Абраменка, на 1 студзені 1910 г. на тэрыторыі Беларусі

дзейнічалі 66 навучальных прафесійных устаноў. Згодна з ім жа, да 1910 г. яны падрыхтавалі 4085 рабочых – спецыялістаў ніжэйшай і сярэдняй кваліфікацыі. Некалькі пазней, у 1911 і 1912 гг., пачалі сваю працу яшчэ 3 чыгуначных вучылішча – адно ў Мінску і два ў Баранавічах [2, с. 38].

Рабочыя былі зацікаўлены тым, каб даць адукацыю і кваліфікацыю сваім дзецям. Таму пры некаторых прамысловых прадпрыемствах адкрываліся пачатковыя школы, а пры іх рамесныя класы. Такая школа ў 1904 г. змяшчалася на сродкі працоўных пры Серковічском гуце ў Аршанскім павеце. З іншага боку і пэўныя пісьменныя прадпрымальнікі бачылі свой інтарэс у павышэнні ўзроўню адукацыі працоўнага і яго дзяцей, бо гэта ў пэўнай ступені замацоўвала яго за прадпрыемствам і ўплывала на якасць выпускаемай прадукцыі. З 1908 г. пры папяровая фабрыцы ў Добрушы працавала двухкласнае вучылішча для дзяцей рабочых. У ім навучалася больш за 240 чалавек. Пры вучылішчы былі адкрыты рамесныя класы, дзе навучалі сталярнай, кавальскім, слясарнай, переплётному і ткацкага справе. На некаторых прамысловых прадпрыемствах дзейнічалі прафесійна-тэхнічныя курсы і вучылішча. У 1906 г. яны былі арганізаваны на драцяных-цвікова заводзе ў лаянцы (Аршанскі павет), у 1907 г. – пры Дняпроўскай мануфактуры ў мястэчку Дуброўна, а таксама пры некаторых прамысловых прадпрыемствах Мінскай і Віцебскай губерняў, дзе навучалася 450 чалавек. Для дарослых рабочых адкрываліся вячэрнія школы [1, с. 156].

Напярэдадні Першай суцветнай вайны ў Мінску існавала Мінскае габрэйскае рамеснае вучылішча. Курс навучання ў ім доўжыўся 4 гады: першыя 2 гады вывучалі слясарнае рамяство ўсе вучні. Пасля, у залежнасці ад «успехов учэбы», адбывалася спецыялізацыя на:

1) слесары-механікаў, якія вывучалі слясарна-такарнае рамяство (прыкладна 80% ад агульнай колькасці вучняў у пlynі 1911–1912 гг.); усіх – 82 вучня;

2) электраманцёрў, якія вывучалі электратэхнічную справу (прыкладна 20%); 16 чалавек;

У 1909 г. у вучылішчы праходзілі навучанне 64 вучня, у 1910 г. ужо 86 вучняў. На студзень 1911 г. у вучылішчы лічылася 86 вучняў. На працягу года было прынята 38 чалавек. Выбыла 25, скончыла 10. Да канца 1911 г. 89 чалавек атрымоўвалі адукацыю ў разглядаемай установе.

З іх на слесароў вучыліся 75 чалавек і 15 атрымоўвалі адукацыю па спецыяльнасці “электраманцёр”. На 1912 г. залічылі 48 чалавек, з іх выбыла ў гэтым годзе 27, скончыла поўны курс 12 чалавек. На канец 1912 г. у вучылішчы атрымоўвалі адукацыю 98 вучняў.

Прычына сыходу і выбывання ў асноўным беднасць. «Вучні вымушаныя сыходзіць, азнаёміўшыся з рамяством у прыватныя майстэрні», – кажа аўтар справаздачы. Аднак тут трэба адзначыць, што навучэнцам III–IV класаў выдаваліся штомесячныя дапамогі, а таксама абмундзіраванне (вопратку). [С. 6–7]. Утрымлівалі вучылішча за кошт ахвяраванняў гараджан, практычна ўсе з якіх былі габрэямі. Адзін з асноўных мецэнатаў вучылішча, О. Л. Лунц

нават заснаваў фонд, названы ў гонар яго для лепшых вучняў года. Першаму з якіх выдавалася стыпендыя на год 50 рублёў. Другому 30 рублёў. Трэціму 20 рублёў [5].

На прыведзеным прыкладзе можна ўбачыць дынаміку павялічэння колькасці навучэнцаў, што дазваляе сцвярджаць аб павялічэнні попыту на адукацыю. Менавіта адукацыю рабочыя бачылі адным з сродкаў паляпшэння свайго становішча. Пралетырыят беларускіх губерняў вызначанага часу дастаткова добра разумеў залежнасць росту заробкаў ад узроўні рабочай кваліфікацыі, павышэнне якой ў сваю чаргу залежыла ў тым ліку ад узроўню адукацыі фабрычна-заводскога рабочага. Безумоўна неабходна адзначыць канфесійную абмежаванасць разгледжанага вучылішча.

Аднак існавалі падобныя таварыствы сярод хрысціян: каталікоў і праваслаўных.

У 1904 г. у 5 заходніх губернях налічвалася 16 нядзельных школ, якія наведвалі 1500 чалавек [1, с. 156].

Тут трэба адзначыць вялікую колькасць рабочых, якія самастойна атрымалі адукацыю. Адным з найбольш яркавых прыкладаў з аткіх можна лічыць Язэпа Голубева. Нарадзіўся ён ў м. Кулебакі Ніжненоўгарадскай губерні. Рана асірацеў. Яго і яшчэ 4 дзяцей выхоўвала маці. Пасля службы ў войску ў г. Брэст-Літоўск стаў працаваць з 1900 г. у Мінскім чыгуначным дэпо, працаваў столярам-чырванадрэўшчыкам. Гадавы даход меў на ўзроўні чыноўніка фабрычнай інспекцыі, зарабляючы з 1907 па 1914 гг. каля 500–600 рублёў у год. Сам вывучыўся грамаце, вёў дзённік. Імкнуўся паляпшаць сваю кваліфікацыю як столяра праз вывучэнне новых методаў працы з дрэвам [7, с. 5–14].

На прыкладзе Голубева можна сказаць аб існаванні магчымасці для рабочых для самаадукацыі, залежнасці павышэння ўзроўня адукацыі ад жадання і матывацыі саміх рабочых. Улічваючы вышэй прыведзены прыклад забастоўкі на заводзе Мэрліса з патрабаваннем адкрыцця школы, можна сцвярджаць аб росце свядомасці рабочых, разумення залежнасці паляпшэння сацыяльнага становішча ад росту грамадскай кваліфікацыі фабрычна-заводскога пралетарыату.

Статыстычных дадзеных аб пісьменнасці працоўных за 1901–1913 гг. няма. Аднак, Абезгауз ў сваім даследаванні, спасылаючыся на шэраг ўскосных паказчыкаў, сцвярджае, што ўдзельная вага пісьменных рабочых у гэтыя гады прыкметна вырас. У першую чаргу гэта звязана з патрэбамі эканамічнага развіцця, тэхнічны прагрэс патрабаваў кваліфікаваных рабочых. У гэтым кірунку вялікае значэнне мелі і меры ўрада па паляпшэнню народнай адукацыі. Сетка пачатковых школ у 5 заходніх губернях у 1894–1910 гг. пашырылася амаль у 3,5 разы. У Мінскай губерні, згодна, з дадзенымі, якія прыводзіць Улашчык М.М., колькасць навучэнцаў з 1898 па 1913 г. вырасла ў 2,3 разы, а працэнт навучэнцаў да ўсяго насельніцтва павялічыўся з 3,5 да 6. Сярод навабранцаў Магілёўскай губерні пісьменных ў 1897 г. было 39%, а ў 1913 годзе – 79% [8, с. 110].

Паводле інфармацыі Абраменка, на 1 студзеня 1910 г. у 25 ніжэйшых навучальных установах Беларусі навучалася 1511 вучняў. Самымі вялікімі па ліку навучэнцаў былі, згаданыя вышэй, Горацкае рамеснае вучылішча, 98 навучэнцаў, і Гомельскае чыгуначнае вучылішча, дзе навучалася 92 вучняў [2, с. 25].

Аднак, Абраменка не ўлічваў тое, што многія з рамесных адзяленняў і класаў пра пачатковых вучылішчах у пачатку XX ст. былі пераўтвораны ў ніжэйшыя прафесійныя школы, таму іх агульная колькасць скарацілася. Да 1914 г. у Беларусі налічвалася 18 рамесных аддзяленняў з 741 навучэнцамі. У той жа час у 52 ніжэйшых прафесійных навучальных установах навучаліся рабочым прафесіяам каля 3,6 тыс. чалавек [3, с. 412].

На 1913 г. на прамысловых прадпрыемствах 5 беларускіх губерняў працавала 60 790 рабочых. Атрымоўваецца, што толькі колькасць навучэнцаў рамесніцкіх вучылішч і класаў складала 5% ад агульнай колькасці усіх фабрычна-заводскіх рабочых, што можна прызнаць недастатковым.

Паводле дадзеных прафесійнай перапісу 1918 г., якія без вялікай хібнасці можна аднесці і да пачатку 1914 г., сярод фабрычна-заводскіх рабочых Расіі пісьменныя мужчыны складалі 79%, а жанчыны – 44%, прычым найбольш пісьменнымі былі працоўныя паліграфічнай прамысловасці (97% мужчын і 89% жанчын) і металісты (адпаведна 84 і 54%). Больш нізкі працэнт пісьменных быў сярод тэкстыльшчыкаў: 7% у мужчын і 38% у жанчын. Абезгауз выказаў здагадку, што прыкладна такі ўзровень пісьменнасці быў і сярод адпаведных катэгорый працоўных Беларусі [1, с. 159]. У некаторай ступені з гэтай гіпотэзай можна пагадзіцца, улічваючы выснову А. Г. Каханойскага, што значная частка рабочых па перапісу 1897 г. называла сабе “напалову пісьменнымі”. Менавіта гэтая катэгорыя рабочых, магла па перапісу 1918 г. назваць сабе “пісьменнымі” [4, с. 256].

Прыведзеныя дадзеныя сведчаць аб недастаткова развітай сетцы прафесійных навучальных устаноў на тэрыторыі беларускіх губерняў. Можна лічыць, што дадзеную сітуацыю, кампенсавала тое, што новыя рабочыя мог праходзіць навучэнне прафесіі ўжо на самім прадпрыемстве. Таксама прыклад Язэпа Голубева дэманструе магчымасць самаадукацыі для рабочых. Дзякуючы дзейнасці дабрачынных таварыстваў існавала магчымасць бясплатнага навучэння ў рамесніцкіх школах як для габрэяў, так і для хрысціян. Згодна са зместам артыкула неабходна адзначыць адсутнасць кіруючага цэнтру развіцця прафесійна-тэхнічнай адукацыі, які б сачыў за развіццём сітуацыі ў гэтай галіне і мог яе каардынаваць. Да пачатку Першай сусветнай вайны такі орган не ўзнік. Безумоўна названая вышэй прычына марудніла развіццё і пашырэнне прафесійна-тэхнічнай адукацыі. Толькі з адкрыццём Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта ў 1921 г. з’явіўся навуковы цэнтр для выпрацоўкі новай палітыкі ў сферы прафесійна-тэхнічнай адукацыі.

Бібліяграфічны спіс

1. *Абезгауз, З. Е.* Рабочий класс Белоруссии в начале XX в. (1900–1913 гг.). Минск: Наука и техника, 1977. 168 с.
2. *Абраменко, М. Н.* Низшая профессиональная школа в дореволюционной Белоруссии. Минск, 1975. 64 с.
3. Гісторыя Беларусі: У 6 т. / Рэдкал.: М. Касцюк (гал. рэд.) [і інш.]. Мінск: Экаперспектыва, 2007. Т. 4. 519 с.
4. *Каханоўскі, А. Г.* Сацыяльная трансфармацыя беларускага грамадства (1861–1914 гг.) / Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт. Мінск: БДУ, 2013. 333 с.
5. Отчёт общества доставления бедным евреям города Минска средств для обучения ремёслам за 1912 г. Минск, 1913. 22 с.
6. Отчёт фабричного инспектора по 2 участку Витебской губернии за 1914 г. // Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі. Ф. 2592. Воп. 1. Спр. 217.
7. “Счастье мое...”: Дневники Иосифа Голубева, 1916–1923 гг. / [Предисл. Г. Буравкина. Минск: Энциклопедикс, 2002. – 442 с.
8. *Улащик, Н. Н.* Грамотность в дореволюционной Белоруссии // История СССР. 1966. № 1. С. 110–111.

Михайловская Людмила Львовна

Белорусский государственный университет (Минск, Беларусь)

СЛАВЯНСКАЯ КНИЖНОСТЬ В ЧЕХИИ ОТ МЕФОДИЯ ДО Ф. СКОРИНЫ

Франциск Скорина, родившийся и учившийся в Полоцке, в Кракове и Падуе, важнейшее дело своей жизни осуществляет в Праге. Случайно ли это? Наши сегодняшние чтения призваны ответить на этот вопрос...

Если обратиться к истокам славянской письменной культуры, выясняется, что именно чешские земли сыграли важнейшую роль в ее формировании. Великая Моравия как начальная точка развития славянской книжности, кроме моравян, объединяла и другие славянские племена – вислян, чехов, паннонцев по Саве и Драве. Сюда, в столицу Моравии Велеград, по зову князя Ростислава прибыли в 863 г. братья Константин, прозванный Философом, и Мефодий, чтобы проповедовать христианство на понятном моравянам языке. Константин разработал славянскую азбуку, но не только.

Константин и Мефодий были не только миссионерами и создателями азбуки, но просветителями. На основе глаголицы был создан славянский литературный язык, способный на таком же уровне, как греческий и латинский, обслуживать все сферы жизни общества и государства. Перевод Библии на старославянский не только доносил до них слово Божье. Он открывал им новый многообразный мир и вводил в их жизнь множество новых понятий, имевших государственное, философское и нравственное значение.